

ՀԱՆԳՈՒՑՑԱԼ ԳԵՎՈՐԳ Զ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԸ, ՎԱՐՊԵՏԸ, ՍՏԵԹԱՆ ԿԱՄՐԱՐԱՎԱՆԸ, ՎԱՀԱՆ ԱՐԳԵՊ. ԿՈՍՏԱՆՑԱՆԸ ԵՎ ՀՈԳԵՎՈՐ ԺԵՐԱՐԱԿՅԻ ՏԵՍՈՒՉ
ՄԻՆԱՍՏԱՆԸ՝ ՄԱՅՐ ԱԹՈՒԻ ՆՈՐԸՆԾԱ ՍԱՐԿԱՎԱԳՆԵՐՈՎ

ԱՎԵՏԻՔ ԻՍՆՀԱԿՅԱՆ

ԷԶՄԻԱԾՆԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԴԵՐԸ*

301 թվին առաքյալ Գրիգոր Պարթևի քարոզներով հայոց Տրդատ թագավորն ընդունեց և հռչակեց քրիստոնեությունը իբրև պետական կրոն, և բովանդակ հայ ժողովրդի հետ մկրտվեց—և այդ ժամանակ, 303 թվին հիմնրվեց Էջմիածնի տաճարը և կաթողիկոսությունը Արշակունիների մայրաքաղաք Վաղարշապատում:

Առաքյալ Գրիգորը կոչվեց Հայաստան աշխարհի «Սուրբ Լուսավորիչ» և եղավ առաջին կաթողիկոսը, քահանայապետը, եկեղեցու բարձրագույն իշխանը:

Էջմիածնի հիմնարկության պատմական փաստը հյուսված է հրաշքներով. և ժողովրդական ավանդություններով:

Դեռ 4-րդ դարում ստեղծված ավանդության համաձայն, Լուսավորիչը իր տեսիլքի մեջ տեսնում է, որ Քրիստոս, Աստծու միակ Որդին, Միածինը, իջնում է երկնքից և նրան ցույց է տալիս այն վայրը, ուր պիտի կառուցվի տաճարը և լույսերի մեջ գծված՝ տաճարի կաղապարը (մոդել):

Այդտեղից ծագում է տաճարի անունը՝ Էջմիածին, այսինքն՝ Միածինը իջավ:

Ժողովրդի ավանդությամբ, Քրիստոսը նշեց շինել տաճարը այն վայրի վրա, որ Նոյ նահապետը ջրհեղեղից հետո՝ Արարատ լեռից իջնելով գոհաբանական զոհ մատուցեց Աստծուն:

Դարձյալ ժողովրդի ավանդությամբ Տրդատ արքան, որ հսկա մարդ էր, իր ուսերին դրած բերեց Արարատ լեռից ահագին ժայռեր, որոնք կազմեցին տաճարի անասան հիմքերը:

Հնության հմայքով օծված, հրաշքներով, ավանդություններով նվիրա-

* Մեծ ու հայրենասեր բանաստեղծ Ավետիք Իսահակյանի ծննդյան 100-ամյակի առիթով երախտագիտությամբ հրատարակում ենք նրա սույն անտիպ ձեռագիր նամակը, որը գրված է Երևանում, 1944 թվականին՝ նվիրված հայ ժողովրդի պատմության մեջ Մայր Աթոռ ս. Էջմիածնի պատմական, հայրենասիրական, մշակութային դերին և նշանակությանը:

կանացած Էջմիածինը դարձավ հայ ժողովրդի համար ազգային ամենատառչին սրբավայրը:

Հայ ժողովուրդը հավատաց նրա հրաշագործ գործությանը, երկնքից ուղարկված նրա Էությանը: Եվ այսպիսով նա ներքնապես ամրացած կառույցավոր դիմանալ բախտի հարվածներին և հարստեց դարեր ու դարեր:

Էջմիածինը կոչվեց՝ «Կաթողիկե եկեղեցի, Մայր եկեղեցի, Մայր Աթոռ, սուրբ Էջմիածին»:

Սակայն Էջմիածնի պատմական դերը, նրա գոյության իմաստն ու իրավունքը անհամեմատ ավելի հզորացավ և անհրաժեշտ դարձավ հայ ժողովրդի համար այն դժբախտ օրից, երբ մենք 14-րդ դարում կորցրինք մեր պետականությունը:

Այդ ժամանակից հայ եկեղեցին փոխարինեց հայ պետությանը, նա դարձավ և կոչվեց հոգևոր իշխանություն:

Եկեղեցու պետը ուներ իր գահը, հրամաններ էր արձակում, կոնդակներ էր ուղարկում, բանադրում էր, պատժում կրոնազանցներին, ազգուրացներին, անբարոյականներին:

Հայ պետության անկումով՝ հայ ժողովուրդը մնաց ամբողջապես իսլամական ժողովուրդների ծովում, ենթարկված անընդհատ արշավանքների ավերածությունների և կոտորածների, բռնակալների հարստահարությունների և կրոնական մոլեռանդ հալածանքների:

Միակ ուժը, գործությունը և պաշտպանությունը, որ կար, որին ընդունում էին առավել կամ նվազ չափերով իսլամ պետությունները—դա Էջմիածինն էր, կաթողիկոսությունը: Նրա ձեռքումն էին կենտրոնացած ազգային ներքին գործերը, հոգևոր-մշակութային բովանդակ կյանքը—կրոն, լեզու, բազմաթիվ վանքերը, ուր կային դպրոցներ, ուր մշակվում էր գրականությունը: Դրանք ազգային գոյության վստահանքներն էին, որոնք թշնամու աչքից վրիպած, արտաքինապես մոխրով ծածկված կրակի մեջ՝ մշտապես կալծում էին ժողովրդի ազատության բաղձանքները, լուսավոր ապագայի հավատն ու հույսերը:

Այս հզոր ազդակները դարերի իրենց ներսում գործով պաշտպանեցին հայ ժողովրդին մահմեդական դառնալուց, փրկեցին ձուլվելուց, իբրև ինքնուրույն ազգություն իսպառ ոչնչանալուց:

Հայ պետականության ժամանակ կաթողիկոսն ընտրվում էր հայ թագավորների, նախարարների և հոգևորականների կողմից: Նրանցից հետո՝ կաթողիկոսն ընտրվում էր բովանդակ հայ ժողովրդի և հոգևորականների կողմից, որով նա կոչվում էր «Ամենայն Հայոց կաթողիկոս», բոլոր հայերի կողմից ընտրված: Այս իմաստով՝ հայ եկեղեցին դեմոկրատիկ և ժողովրդական եկեղեցու բնույթ ստացավ: Նրան հնազանդվում էր հայրենիքի և պատմության բերումով ամբողջ երկրագնդի վրա ցրված հայությունը իր մշակութային, հոգևոր, ազգային ներքին բոլոր խնդիրներում:

Այսպիսով ցրված հայությունը հանձին Էջմիածնի իր ազգային միությունը ուներ, իր հեղինակավոր պետն ու առաջնորդը:

Ժողովուրդը նեղ օրերում դիմում էր իր եկեղեցու պետին, ապաստանում էր նրան՝ իշխողների հալածանքներից և հարստահարություններից պաշտպանվելու համար: Ծառ ու շատ անգամ կաթողիկոսի միջամտությունը, աղերսները և թանկ նվերները դադարեցրել են հալածանքները:

Կաթողիկոսները մեծ հարգ ունեին իշխողների մոտ. հաճախ խորհրդատու էին նրանց, հաշտության միջնորդներ էին իրար հետ կովող իշխող-

ների միջև: Նադիր պարսից Ծափի թագադրության հանդեսին մեծ շքով ներկա էր կաթողիկոսը և որը օրհնեց շահի թուրը և կապեց նրա մեջքին:

Սուլթաններն ու շահերը հայ եկեղեցու պետի հետ էին բանակցում հայերի վերաբերյալ ընդհանուր գործերի նկատմամբ: Հայ քաղաքականությունն էր վարում նա: Պարսկաստանն ու Թուրքիան ձգտում էին իրենց գրաված հողամասերի մեջ ունենալ Էջմիածինը՝ ավելի մեծ ազդեցություն ձեռք բերելու համար հայ ժողովրդի վրա:

Երբ ռուսական ցարերը սկսեցին իջնել հարավ և կոիվ էին մղում թուրքերի և պարսիկների դեմ, անմիջապես ուշք դարձրին Էջմիածնի վրա, որ տակավին գտնվում էր պարսկական իշխանության տակ: Ռուսաստանում ցրված հայերի անունից միջամտեցին Էջմիածնի ներքին գործերի մեջ: Դիվանագիտական ճանապարհներով հաջողեցան իրենց թեկնածուն դնել կաթողիկոսական զափի վրա:

Էջմիածնի համակրանքը, ուրեմն, բովանդակ հայության համակրանքը, դարձավ Ռուսաստանի կողմը, և իհարկե պակաս չէին հայերին ազատագրելու ցարական խոստումները: Եվ նույնիսկ Ներսես Աշտարակեցի կաթողիկոսը հայ կամավորների գլուխն անցած, ռուս բանակի մեջ, կոչվում էր Պարսկաստանի դեմ:

Եվ առհասարակ կաթողիկոսությունը միշտ էլ նպաստել է հայ ազատագրական շարժումներին, թե՛ միջին դարերում և թե՛ նոր դարերում, օրինակ 18-րդ դարում Սյունյաց Դավիթ Բեկի ապստամբության և ազատության պայքարին պարսիկ պետության դեմ:

Այնքան քաղաքական կշիռ ունեւ Էջմիածինը, որ ռուս-պարսկական առաջին պատերազմին, 1804 թվին, կոլով կողմերը չեզոք գոտի ճանաչեցին Էջմիածնի տաճարը և նրա շուրջը:

Հայությունը, ուր որ գտնվելիս լինեւ, սրտով և հոգով կապված էր Էջմիածնի հետ, օտարության մեջ նրա կարոտն էր քաշում: 1605 թվին պարսից Ծափ-Աքաս արքան ավերելով Արարատյան մահանգը՝ բազմահազար հայեր գաղթեցրեց Պարսկաստան առևտուրը և արհեստները իր պետության մեջ զարգացնելու նպատակով: Սպահանի մոտ նոր քաղաք (Նոր Ջուղա) շինեց նրանց համար՝ տալով զանազան արտոնություններ: Սակայն նրանք փարթավորության մեջ առանց Էջմիածնի իրենց դժբախտ էին զգում: Ծափը մտադրվեց քանդել Էջմիածնի և նրա քարն ու հողը բերելով նոր Էջմիածին կառուցել Սպահանում, բայց հայերի թախանձանքով, հրաժարվեց այդ չար մտքից և միայն 15 քար տաճարից տեղափոխեց Սպահան, որ նոր եկեղեցու պատերի մեջ դրին, որոնց առջև Նոր Ջուղայի հայերը սղոթում էին, ուխտի էին գալիս, սփոփվում էին իրենց կարոտից ու վշտից:

Ժողովուրդների պատմության մեջ կրոնական հաստատության մի այսպիսի նշանակություն ունենալը հազվագյուտ երևույթ է, սակայն միանգամայն հանկարծակի:

Օտար, դաժան պետությունների քմահաճույքներին ենթարկված հայ ժողովրդի համար Էջմիածինը՝ եկեղեցիների մայրը, հայրապետական Աթոռը, այս ծանր ու տանջալից դարերի ընթացքում, միակ ազգային հաստատությունն էր, որ տակավին հարատևում էր մնալ հայության ձեռքում:

Նա ազգային գոյության խարիսխն էր, ազգային միության սիմվոլը, հայ ժողովրդի զսպված հայրենասիրական զգացմունքը էլք էր գտնում նրա մեջ, կրոն և ազգություն հոմանիշներ էին դարձել: Ստրկացած ժողովուրդը

ՄԱՅՐ ՏԱՃԱՐԻ ՆՈՐԳԻՐԻԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿ. ՆԿԱՐՈՒՄ՝ Տ. ՎԱԶԳԵՆ ԵՊՍ. ՊԱՆՈՍՅԱՆԸ, Տ. ՎԱԶԱՆ ԱՌԲԵՊ, ԿՈՍՏԱՆՅԱՆԸ, ԳԵՐԱԳՈՐԾՆ
 ՀՐԳԵՎՈՐ ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՆԴԱՄ ՍՏԵՓԱՆ ԿԱՄՍԱՐԱԿԱՆԸ, ՎԱՐՊԵՏԸ՝ ԱՎԵՏԻՔ ԻՍԱՀԱԿՅԱՆԸ, ԷՎ ՍԱՀԱԿ ԵՊՍ. ՏԵՐ-ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆԸ,
 1955 թ. ՄԱՅԻՍ

Բոլոր հանդեսներում ու խնջույքներում առաջին բաժակը Էջմիածնի համար էին բարձրացնում և ոտքի վրա երգում էին հինավուրց երգերը՝ նրան ձոնված.

«Էջ Միածինն ի Հօրէ, և լոյս փառաց ընդ նմա...

Միշտ անշարժ պահեա գԱթոռ Հայկազնեայս»:

Հայերը Էջմիածնի անունով էին երդվում և այդ երդումը հավասար էր Աստծու անունով երդումին: Եվ վերջապես, երբ Էջմիածնին վտանգ էր սպառնում՝ հայերը՝ ինչքան էլ որ ընկնված լինեին, զենքով կանգնում էին նրան պաշտպան, ինչպես եղավ, օրինակի համար 1903 թվին, երբ ցարական կառավարությունը գրավեց եկեղեցու կալվածքները, ժողովուրդը զենքի դիմեց, արյուն թափվեց երկու կողմից, և կառավարությունը ստիպված զիջեց և վերադարձրեց կալվածքները խաղաղեցնելու համար ըմբոստացած ժողովրդին:

Հայ ժողովուրդը բոլոր դարերում միշտ էլ, անընդհատ, իր ազգային գոյության համար, նրա սկզբունքների՝ պետության, հողի, լեզվի, կրոնի, մշակույթի պահպանության համար կռիվ է մղել. և որովհետև պետությունը կորցնելուց հետո նրա ազգային գոյության սկզբունքները ամփոփվել էին եկեղեցու մեջ, ուստի եկեղեցու պաշտպանության համար մղված կռիվը նա համարել է ազգային գոյության պաշտպանության կռիվ:

Գրությունն լրացնելու համար մի երկու խոսք էլ Էջմիածնի կատարած գրական-կրթական դերի մասին: Ծատ մեծ է և անգնահատելի նրա դերը այդ բնագավառում:

Առաջին տպարանը հայ հողի վրա իր թղթի գործարանով միասին, բացվեցին Էջմիածնում 18-րդ դարում: Ծատ կրոնական, պատմական, գիտական, քաղաքական գրքեր լույս տեսան այդ տպարանից: Էջմիածնին ունեցավ իր ամսագիրը, որ տևեց երկար տարիներ: Ունեցավ իր հոգևոր դպրոցը և ապագա Գևորգյան ճեմարանը, որոնք մատակարարեցին ժողովրդին ընտիր ուսուցիչներ, եկեղեցականներ, գրողներ և գործիչներ: Օրինակի համար, մեր նոր գրականության հիմնադիրը՝ Խաչատուր Աբովյանը, այդ հոգևոր դպրոցի ուսումնավարտ էր:

Էջմիածնի նշանավոր գործերից մեկը, որին հավիտյան շնորհակալ պիտի լինենք, այն էր, որ նա հավաքեց և պահեց իր ամուր պատերի մեջ, փրկելով վերջնական կորուստից մեր դարերի հոգևոր գանձը—10.000 հին ձեռագրեր՝ մագաղաթյա և թղթյա, որոնք տեղափոխված են հիմա Երևան և հայտնի է աշխարհին հայ պետական «Մատենադարան» անունով:

Մեր պետության անկումից հետո՝ Էջմիածնի պատմությունը մեր վեց դարերի հայոց ժողովրդի պատմությունն է, անբաժան մեկը մյուսից:

Էջմիածնը, իբրև հոգևոր իշխանություն, նկատի առնելով խավար և բռնակալ դարերի հանգամանքները և կարելիությունները, թերևս իր կարողացածից ավելի պատվով կատարեց իր ազգապաշտպան դերը մինչև Սովետական Հայաստանի ստեղծումը: Հոկտեմբերյան սոցիալիստական մեծ հեղափոխության հաղթանակով հայ ժողովուրդը վերստին ձեռք բերեց իր կորցրած պետականությունը, տեղ դարձավ իր հողին, իրավունքներին և ճակատագրին, և իր մշակութային-տնտեսական բոլոր ֆունկցիաները մտան բնականոն զարգացման ուղիների մեջ:

Երևան
1944

